

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC

NGUYỄN THỊ HIỀN

**PHƯƠNG THỨC ỨNG XỬ CỦA NGUYỄN TRÃI
TRONG “QUỐC ÂM THI TẬP”**

Chuyên ngành: Văn học Việt Nam

Mã số: 60 22 01 21

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ VÀ VĂN HÓA VIỆT NAM

Người hướng dẫn khoa học: PGS. TS. Phạm Thị Phương Thái

Thái Nguyên – 2016

Xác nhận khoa chuyên môn

Xác nhận của người hướng dẫn khoa học

PGS.TS. Phạm Thị Phương Thái

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu độc lập của tôi.

Các số liệu và kết quả nghiên cứu trong luận văn là trung thực và chưa từng được công bố trong bất kì công trình nào khác.

Các thông tin, số liệu trích dẫn trong quá trình nghiên cứu đều được ghi rõ nguồn gốc.

Thái Nguyên, tháng 11 năm 2016

Tác giả luận văn

Nguyễn Thị Hiền

LỜI CẢM ƠN

Luận văn được hoàn thành là kết quả của quá trình học tập, nghiên cứu lí luận và tích lũy kinh nghiệm thực tế của tác giả. Những kiến thức quý báu mà các thầy cô giáo truyền thụ, định hướng đã làm sáng tỏ những ý tưởng, tư duy của tác giả trong suốt quá trình thực hiện luận văn này.

Nhân dịp hoàn thành luận văn, tôi xin bày tỏ lòng biết ơn, kính trọng sâu sắc tới **PGS.TS. Phạm Thị Phương Thái** – Trưởng khoa Văn – Xã hội, Đại học Khoa học – Đại học Thái Nguyên đã tận tình hướng dẫn, giúp đỡ tôi hoàn thành luận văn này.

Tôi xin chân thành cảm ơn Ban giám hiệu, Ban chủ nhiệm khoa Văn – xã hội, Ban chủ nhiệm khoa Sau đại học trường Đại học khoa học – Đại học Thái Nguyên đã giúp đỡ, tạo điều kiện thuận lợi cho tôi trong quá trình học tập cũng như trong quá trình thực hiện luận văn.

Cuối cùng tôi xin chân thành cảm ơn những người thân trong gia đình, bạn bè đã động viên, giúp đỡ, tạo điều kiện cho tôi hoàn thành luận văn.

Thái Nguyên, tháng 11 năm 2016

Tác giả luận văn

Nguyễn Thị Hiền

MỤC LỤC

LỜI CAM ĐOAN	i
LỜI CẢM ƠN.....	ii
MỤC LỤC	iii
PHẦN MỞ ĐẦU	1
1. Lí do chọn đề tài	1
1.1. Lí do khoa học	1
1.2. Lí do thực tiễn.....	1
2. Lịch sử nghiên cứu vấn đề.....	2
3. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu.....	7
3.1. Đối tượng nghiên cứu.....	7
3.2. Phạm vi nghiên cứu.....	7
4. Phương pháp nghiên cứu	7
5. Mục đích và nhiệm vụ nghiên cứu.....	8
5.1. Mục đích nghiên cứu.....	8
5.2. Nhiệm vụ nghiên cứu.....	8
6. Đóng góp của đề tài	9
7. Bố cục của đề tài.....	9
NỘI DUNG	10
Chương 1. CƠ SỞ HÌNH THÀNH PHƯƠNG THỨC ỨNG XỬ CỦA NGUYỄN TRÃI.....	10
1.1. Phương thức ứng xử.....	10
1.1.1. Giới thuyết về phương thức ứng xử	10
1.1.2. Phân biệt văn hóa ứng xử và phương thức ứng xử.....	14
1.2. Cơ sở hình thành phương thức ứng xử của Nguyễn Trãi.....	14
1.2.1. Nền tảng khách quan khởi sinh phương thức ứng xử của Nguyễn Trãi.....	14
1.2.2. Yếu tố chủ quan - bản thể hình thành phương thức ứng xử của Úc Trai.....	20
Chương 2. PHƯƠNG THỨC ỨNG XỬ CỦA NGUYỄN TRÃI VỚI BẢN THÂN, GIA ĐÌNH VÀ CỘNG ĐỒNG TRONG “QUỐC ÂM THI TẬP”	26
2.1. Phương thức ứng xử của Nguyễn Trãi với bản thân	26
2.1.1. “Xuất – xử”, niềm trăn trở khôn nguôi.....	26
2.1.2. Phương châm “danh chắng chắc, lộc chắng cầu”	29
2.1.3. Ứng xử của Nguyễn Trãi với thị phi, đắc – thất	39
2.1.4. Vuông mình theo đạo “trung dung”	46
2.1.5. Ứng xử với khát vọng cá nhân.....	49
2.2. Phương thức ứng xử của Nguyễn Trãi với gia đình.....	57

2.2.1. Suy nghĩ “yên nhà nữ phụ vợ tao kang”	58
2.2.2. Con – mối quan ái sâu sắc	60
2.3. Phương thức ứng xử của Nguyễn Trãi với cộng đồng	63
2.3.1. Với láng giềng, bầu bạn.....	63
2.3.2. Với “đồng bào cốt nhục”	65
2.3.3. Với bậc quân thân	69
Chương 3. PHƯƠNG THỨC ỨNG XỬ CỦA NGUYỄN TRÃI VỚI MÔI TRƯỜNG TỰ NHIÊN TRONG “QUỐC ÂM THI TẬP”	77
3.1. Thiên nhiên qua con mắt ẩn sĩ	78
3.1.1. Cõi thiên nhiên như tri âm, tri kỉ.....	78
3.1.2. Tìm đến những thanh thú với thiên nhiên.....	81
3.1.3. Thiên nhiên đánh thức phần thanh cao trong tâm hồn ẩn sĩ	86
3.2. Thiên nhiên qua con mắt bậc quân tử	88
3.3. Thiên nhiên qua con mắt “lão nông tri điền”	94
KẾT LUẬN	100
TÀI LIỆU THAM KHẢO.....	102
PHỤ LỤC.....	105

PHẦN MỞ ĐẦU

1. Lí do chọn đề tài

1.1. Lí do khoa học

Mác đã từng nói “trong tính hiện thực, bản chất con người là tổng hòa các mối quan hệ xã hội”. Mỗi cá nhân là trung tâm quy tụ các quan hệ - đa chiều, phức tạp. Phương thức ứng xử có thể coi là yếu tố chi phối, thậm chí quyết định sự thành công, thất bại. Hơn thế, phương thức ứng xử xét về khía cạnh nào đó (như một nghệ thuật) là bộ mặt thứ hai, thể hiện tâm văn hóa, trí tuệ, tính cách đồng thời cũng là thước đo giá trị của con người.

Văn hóa ứng xử của con người luôn có xu hướng xê dịch theo thế cân bằng với xã hội, mỗi thời đại lại có chuẩn mực ứng xử khác nhau. Thời kì phong kiến con người chịu sự ảnh hưởng mạnh mẽ của cả ba luồng tôn giáo: Nho, Phật, Đạo. Hiện tượng “tam giáo đồng nguyên” đã dẫn đến những giao thoa trong việc chọn lẽ ứng xử: với xã hội, họ vận dụng triệt để lẽ “xuất – xử; hành – tàng”; với con người, họ hành lễ theo “tam cương, ngũ thường”, theo đạo “trung hòa”; với thiên nhiên, họ thi ứng theo nguyên lí “thiên địa vạn vật nhất thể”. Nguyễn Trãi là một nhà tư tưởng lớn của Việt Nam thời trung đại, cả ba tôn giáo trên đều ít nhiều có tác động đến việc lựa chọn cách ứng xử của ông.

Được viết vào những năm tháng cuối đời, sau bao thăng trầm, biến cố của bản thân và thời đại lịch sử, với chiêm nghiệm xương máu, “Quốc âm thi tập” như tập “đại thành” phản ánh trọn vẹn, đa chiều nhất con người cá nhân Nguyễn Trãi. Tập thơ thể hiện sâu sắc phương châm ứng xử của Nguyễn Trãi trong các mối quan hệ với xã hội, với giới tự nhiên và từ đó người đọc có thêm một phương quan tri nhận con người ưu tú ấy. Đây chính là điều thu hút chúng tôi lựa chọn đề tài “Phương thức ứng xử của Nguyễn Trãi trong “Quốc âm thi tập”.

1.2. Lí do thực tiễn

Ứng xử là vấn đề muôn thủa của nhân loại. Trong xã hội hiện đại, với nền kinh tế thị trường, ứng xử càng ngày càng bị xem nhẹ. Nét đẹp văn hóa ứng xử của người Việt đang bị ăn mòn. Đâu đó có những nơi, các mối quan hệ rường cột trong gia đình bị phá vỡ, ngoài xã hội người với người càng ngày càng thờ ơ, vô cảm.

Nhiều vụ án lớn nhỏ xảy ra liên tiếp hàng năm và vấn đề gốc rễ phải chăng bắt nguồn từ sự đứt gãy trong cách ứng xử của con người? Làm thế nào để nối lại rồi khơi ấm lên mạch nguồn văn hóa tốt đẹp trong truyền thống ứng xử của người Việt? Để xã hội tốt đẹp hơn, “Người yêu người sống để yêu nhau”? “Ôn cố tri tân” là một lí do để chúng tôi có thêm động lực tiến hành nghiên cứu đề tài về phương thức ứng xử của Nguyễn Trãi.

Với vị trí quan trọng trong nền văn học nước nhà, Nguyễn Trãi là một tác gia văn học lớn được đưa vào giảng dạy ở chương trình phổ thông. Tiến hành nghiên cứu vấn đề phương thức ứng xử của Nguyễn Trãi sẽ ít nhiều góp phần phục vụ cho việc nghiên cứu, học tập và giảng dạy về tác gia văn học này.

Với những lí do trên, chúng tôi quyết định lựa chọn đề tài khoa học: “Phương thức ứng xử của Nguyễn Trãi trong “Quốc âm thi tập” để tiến hành nghiên cứu.

2. Lịch sử nghiên cứu vấn đề

Thơ là người và thơ là đời. Được coi như tập thơ khởi nguyên cho nền thi ca dân tộc viết bằng chữ Nôm, “Quốc âm thi tập”, một lát cắt về đoạn đời ẩn cư đất Côn Sơn đầy tâm sự của Nguyễn Trãi, thật sự đã thu hút sự quan tâm, chú ý của giới nghiên cứu trong và ngoài nước. Không chỉ quan tâm đến nội dung và nghệ thuật ngôn từ, về văn học và văn hóa, về ý nghĩa của tập thơ trong sự phát triển chung của ngôn ngữ dân tộc,... phương thức ứng xử của Nguyễn Trãi trong tập thơ cũng là một vấn đề được nhiều tác giả quan tâm.

Dương Bá Cung trong bài “Tựa Ưc Trai di tập” cũng viết những lời bình luận về ứng xử của bậc chân Nho Nguyễn Trãi trước cám dỗ của lợi danh “khi quân Minh sang xâm lược nước ta, lòng ông chỉ bán khoán với nước nhà, dù người Minh lấy quan cao chức trọng để câu dử, ông cũng không chịu đến” [30,348]. Rồi lại thương tiếc cách xử trí vì tận trung mà quên mất lẽ khôn khéo phòng thân đẩy ông đến họa chu di “Xem ông giúp việc hai đời, đem hết lòng trung mà khuyên vua điều phải, tuy thường bị đè nén mà không từng chịu khuất. Ở trong cảnh ngộ như Giáng Quán cần phải có nhiều cách xử trí khôn khéo công phu, mà ông lại không rõ cái lẽ “chỉ túc”, thành ra cuối cùng không được trọn tiếng tốt, thương thay!” [30,350].

Vẫn tiếp tục nhìn nhận luồng tư tưởng có ảnh hưởng đến ứng xử của Nguyễn Trãi, trong bài viết “Tư tưởng của Nguyễn Trãi”, Nguyễn Thiên Thụ đã khẳng định do ảnh hưởng của thuyết “thiên mệnh” nên: “Mọi sự thành bại, giàu sang phú quý hay đói rách nghèo hèn đều do mệnh trời sắp đặt... Với niềm tin đó, Nguyễn Trãi bao giờ cũng an nhiên tự tại, dù gặp thất bại cũng không khổ đau, dầu gặp thành công cũng không tự đắc” [16,152]. Nguyễn Trãi luôn đề cao cách ứng xử của đạo lễ nhà Nho với “*tam cương, ngũ thường*”: “Nguyễn Trãi luôn hướng đến bốn phận thiên liêng đối với gia đình và tổ quốc. Khi ra làm quan, khi về ở ẩn lúc nào Nguyễn Trãi cũng tâm niệm đến hai chữ trung hiếu” [16,155]. Với nhân dân bản vi, ông luôn có cách ứng xử thấu tình, đạt lý “Nguyễn Trãi chịu ảnh hưởng của chủ trương “quân vi khinh, dân vi quý”. Kê sĩ phải lắng nghe tiếng nói của quần chúng, phải hành động theo ý nguyện của đại đa số dân chúng và nhất là phải thu phục được tình cảm của dân chúng” [16,160]. “Xuất – xử” là hai lẽ sống luôn giằng co, lúc u lúc minh trong con người Nguyễn Trãi, nên khi thời thế rối ren cách ứng xử của Nguyễn Trãi là chọn cách “thanh tĩnh vô vi”, coi “đời là giấc mộng và công danh phú quý như sương đầu ngọn cỏ” [16,163].

Vẫn tiếp tục mối giằng co giữa “xuất – xử”, nhà phê bình hiện đại - Hoài Thanh trong bài viết “Một vài nét về con người Nguyễn Trãi qua thơ Nôm” đã thẩm thấu điểm cơ bản trong cách ứng xử của Úc Trai: vì một “tấm lòng son” mà “ Ông không chịu bỏ cuộc, ông kiên trì bám trụ. Ông giữ vững khí tiết, giữ vững lòng ưu ái, giữ vững niềm tin và mặc dù chịu đủ điều tủi cực vẫn nhân hậu với người, chan hòa với cảnh, vẫn luôn luôn bình tĩnh ung dung” [18,717]. Nhất quán trong cách ứng xử với quân thân và nhân dân bản vi, Hoài Thanh nhận thấy mối ưu ái của Nguyễn Trãi với “những người cùng khổ, một tấm lòng như nước triều ngày đêm cuộn cuộn, một tấm lòng luôn luôn nóng bỏng như lửa trong lò...vượt xa Trương Lương và tất cả những người tu tiên học đạo” [18, 706].

Bùi Văn Nguyên trong lời tựa “Quốc âm thi tập”, nhận định cách ứng xử của Nguyễn Trãi là “triết lý tình thương bao la của ông, bao gồm người và cảnh, người và tự nhiên, người và vật” [13,16]. Và ông đặc biệt “có ý thức về đạo làm người chân chính, giữ đúng vị trí “linh vật trưởng” của muôn vật mà yêu thương chủng loại riêng mình đã đành, mà còn thương yêu cả cảnh vật thiên nhiên, cả muôn vật, coi trọng hạnh phúc chung, coi trọng phong cảnh chung” [13,17]. Quan niệm ứng xử của Nguyễn Trãi

không cứng nhắc mà “nóng nảy với những ai bảo thủ, ngoan cố, còn bình thường thì lại hiền hòa, bao dung như vị tiên trên trần” [13,17].

Giáo sư Lê Trí Viễn lại đứng trên bình diện của lịch sử để đánh giá khách quan con người cũng như tư tưởng của Nguyễn Trãi. Trong bài viết “Nguyễn Trãi, nhìn từ phía Lý – Trần”, giáo sư nhận định về cách ứng xử của Nguyễn Trãi tạo nên “phong cách sống: vừa làm việc hết mình cho dân cho nước, nhưng lòng bao giờ cũng sạch, nhẹ như kẻ xuất gia, không hề nặng danh lợi của kiếp trần, mà cũng vừa biết sống lành mạnh vui tươi giữa cuộc sống nông thôn lao động, với mọi cảnh vật thiên nhiên” [40,65]

Nhà nghiên cứu Trần Đình Hượu dưới góc nhìn văn hóa trong bài viết “Nguyễn Trãi và Nho giáo” cũng đề cập đến những vấn đề xoay quanh ứng xử của con người phận vị ở Nguyễn Trãi. Với bốn phận của một bề tôi “Suốt đời Nguyễn Trãi làm việc với tinh thần nhập thể có trách nhiệm, luôn để ý đến nhân dân, lo trước điều lo của thiên hạ” [18,99]. Với bốn phận làm cha, Nguyễn Trãi chọn cách răn dạy con cái bằng những tâm huyết đúc rút theo suốt đường đời thăng trầm của mình. “Ông khuyên không nên sợ nghèo, không nên tham lợi, tham giàu...quý hơn của cải là đạo đức...cũng cần phải có học, có nghề và có tài” [18,103]. Nguyễn Trãi “khuyên anh em nên thương yêu nhau”; “trong hương đảng đừng đua huyết khí mà gây gổ cạnh tranh mà làm mất lòng người”; “hiếu với cha, trung với vua nhưng không phải tinh thần “quân quân, thần thần, phụ phụ, tử tử” như của Nho giáo cứng nhắc” [18,105]. Với phận vị của bậc làm quan giữa triều, Trần Đình Hượu cũng nhìn thấy cách ứng xử linh hoạt của Nguyễn Trãi “đối với đám triều quan, ông chỉ thấy chông gai, sóng gió, lòng người hiểm sâu phải lo gìn giữ và tìm cách xa lánh, thì đối với thiên nhiên ông lại hết sức cởi mở, trân trọng, thân thương” [18,108]. Như lời tổng kết trong bài viết của mình, Trần Đình Hượu khẳng định cách ứng xử của Nguyễn Trãi cơ bản “lấy con người tự nhiên, tự do tự tại làm cơ sở cho một thái độ sống vì đời, làm việc thiện cho nhau, có quan hệ đầm ấm với nhau đồng thời đảm bảo thú vui riêng” [18,114].

Giáo sư Nguyễn Huệ Chi trong cuốn “Văn học cổ cận đại Việt Nam từ góc nhìn văn hóa đến giải mã nghệ thuật” bàn về “Niềm thao thức lớn trong thơ Nguyễn Trãi” đã đề cập đến hầu hết mọi lẽ ứng xử cơ bản nhất của Nguyễn Trãi. Với bậc quân thân dù: “Tìm về núi cũ, hay lên tiên, hay yên tâm với việc cày nhàn câu vắng...bằng cách